

L. BALOGH BÉNI

VÁLASZ GARADNAI ZOLTÁNNAK

Szerkesztőségünk azzal a szándékkal közölte a „Törvényes megszállás” című kötet kapcsán Garadnai Zoltán gondolatgazdag és sok kérdést felvető esszéjét, hogy a magyarországi forráskiadás alapelveiről elsősorban a levéltáros szakma között induljon egy eszmecsere. A kötet szerkesztési megoldásai e téren is felvetnek megvitatandó kérdéseket, ezért heht adtunk a L. Balogh Béni válaszának, annak ellenére, hogy a forráskiadás szakmai kérdéseit kevésbé érinti.

*

Garadnai Zoltán a *Levéltári Szemle* legutóbbi számában terjedelmes esszében fejtette ki gondolatait a „Törvényes” megszállás. *Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között* (Magyar Nemzeti Levéltár, Bp., 2015.) című dokumentumkötetről.¹ Mivel írása számos bírálatot, kritikai megjegyzést tartalmaz, a könyv szerkesztőjeként és a bevezető tanulmány szerzőjeként ezekre kívánok reagálni.

Rögtön az elejére kívánkozok, hogy a recenzens feltűnő módon „elfelejtette” megemlíteni – csupán egyszer tett rá halvány és közvetett utalást² –, miszerint a kötet a hazai levéltáros szakma széleskörű összefogásának eredménye. Amint az a könyv előszavából és függelékéből is kiderül, az MNL Országos Levéltára és a 20 megyei levéltár közel 60 munkatársa példás együttműködés keretében, szakmai tudása legjavát nyújtva tárt fel a témára vonatkozó több száz, korábban nem publikált, nehezen hozzáférhető levéltári dokumentumot. Az ezek közül kiválogatott 225 irat legépelésében, jegyzetelésében, akárcsak a személy- és helységnevmutatók összeállításában oroszlanrészrt vállaltak az Országos Levéltár 1945 utáni kormányzervek főosztályának munkatársai. Mindez olyan komoly tudományos teljesítmény, amelynek jelentőségével minden bizonnyal Garadnai is tisztában van. A kollektív munka ténye természetesen mit sem változtat azon, hogy szerkesztőként egyszemélyes felelősséget vállalok a kötet esetleges hibáiért, hiányosságaiért és a bevezető tanulmányban leírt mondatokért.

Garadnai szerint „L. Balogh Béni szerkesztésében egy olyan könyv született, amely ugyan segít árnyalni Magyarország 2. világháborús tragédiájának a történetét, de a könyv megjelenése utáni kritikák, az érzelmi reakciók jól mutatják, hogy a téma semmit sem veszített aktualitásából. A korabeli traumák emléke, Magyarország világháborús szerepének értékelése eleven és sokszor érzelmi-ideológiai alapon működő viták tárgyát képezi. Ebből a szempontból a könyv nem segít ezeket a konfliktusokat feloldani, a tényekre alapozva tisztábban látni, hanem egyre inkább azt láthatjuk, hogy ez a munka is önálló »életet« kezd élni.”³ A recenzens itt Krausz Tamásra utal lábjegyzetben, de nem hivatkozik magára a vitaanyagra, tehát Krausz recenziójára és az arra

¹ GARADNAI ZOLTÁN: Gondolatok egy könyvről és a történész felelősségéről. *Levéltári Szemle*, 65. évf. 2015. 4. sz. 64–77.

² Uo. 66.

³ Uo. 65.

adott válaszomra. Éppen ezért érdemes felidézni, hogy az *Eszmélet* c. folyóirat 106. számában (2015. nyár) Krausz személyeskedő, gunyoros hangnemben bírálta a dokumentumkötetet, különösen annak bevezetőjét.⁴ Válaszomban visszautasítottam a számos csúsztatást és ferdítést tartalmazó vádakat, ugyanakkor elismertem a szakmai-tudományos viták fontosságát, amennyiben azokból kizárjuk a durva, személyeskedő hangnemet.⁵

Röviden összefoglalva ez lenne a Garadnai által említett „érzelmi reakció”. A könyvről azonban számos további recenzió, ismertetés született, és szinte mindegyikük szakmai alapon, érzelemmentesen méltatta vagy éppen bírálta azt. *Romsics Ignác* „szakszerűen összeállított és minden szempontból reprezentatívnak tűnő” dokumentumkötetről írt.⁶ *Gyarmati György* „az MNL országos hálózatának csapatmunkáját” emelte ki, továbbá azt, hogy „ilyen gazdag válogatás eddig valóban hiányzott a háború utáni évek magyar historiográfiájából.”⁷ *Ungváry Krisztián* megállapította: „Ez a kötet a magyar levéltáros szakma nagy teljesítménye. [...] fontos hozzájárulás egy vitatott korszak feldolgozásához.”⁸ *Standeisky Éva* a dokumentumkötetet „megrendítő olvasmánynak” tartotta. A Bevezető véleménye szerint értékítéletől mentes, teljességre törekvő, annak IV. fejezete azonban „nem eléggé elmélyült és körültekintő”.⁹ *Révész Sándor* úgy látta, hogy „informatív, hűvös, pozitívista bevezető tanulmány” áll a kötet élén, amely azonban túlságosan általános kérdésekre összpontosít.¹⁰ *Szakály Sándor* szerint a kötet „nem hibátlan”, de „a könyv szerkezete, a közreadott dokumentumok [...] mégis azt az érzést kelthetik az olvasóban: mindenről megtudhat szinte mindent [...]”.¹¹ A HVG című hetilap a könyv körüli vitákat összegezte és mérleget vont: „a válogatás szempontjait politikai, ideológiai nézőpontból kifogásoló (vagy helyeslő) összecsapás lezajlott, maradt a több mint félezer oldalas, a jelzett időszakból származó 225 dokumentum. A továbbiakban már aligha fogja bárki is firtatni, milyen megfontolások vezették a szerkesztőt, L. Balogh Bénit, amikor a cím egyik szavát idézőjelbe tette, vagy időrend

⁴ KRAUSZ TAMÁS: Egy levéltári kurzuskötet a Győzelem 70. évében. *Eszmélet*, 27. évf. 106. sz. (2015. nyár) 86., 89.

⁵ L. BALOGH BÉNI: A helyes történelmi magatartásról. Válasz Krausz Tamásnak. *Rubicon*, 26. évf. 2015. 9. sz. 40–43. Uő: Felszabadítás? Megszállás? – A Vörös Hadsereg Magyarországon (Válasz Krausz Tamásnak). *Mandiner*, 2015. augusztus 5. (Az összes letöltés ideje: 2016. február 7.)

⁶ ROMSICS IGNÁC (ism.): „Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947. *Századok*, 149. évf. 2015. 5. sz. 1314.

⁷ GYARMATI GYÖRGY: A fegyverszünet... nem vet véget a háborús állapotnak. *Korunk*, 26. évf. (III. folyam) 2015. 10. sz. 67.

⁸ UNGVÁRY KRISZTIÁN: Tilos a tovaris! Dokumentumkötet a szovjet megszállás éveiről (1944–1947). *Népszabadság*, 73. évf. 2015. szeptember 26. Hétféve magazin, 8–9.

⁹ STANDEISKY ÉVA: Szovjet megszállók Magyarországon a fegyverszünetről a békekötésig. *Múltunk*, 60. évf. 2015. 4. sz. 236., 238. Uő: Dokumentumok a megszállásról. *Élet és Irodalom*, 59. évf. 33. sz. 8.

¹⁰ RÉVÉSZ SÁNDOR: A megszállás főlészabadosulása. *Mozgó Világ*, 41. évf. 2015. 11. sz. 89., 93.

¹¹ SZAKÁLY SÁNDOR: Dokumentumok Magyarország szovjet megszállásáról. „Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947. *Magyar Napló*, 27. évf. 2015. október, 62.

*belyett tematikusan csoportosította az eddig még publikálatlan iratokat. [...] A kötet mindezeketől függetlenül válik a történetész-szakmában megkerülhetlenné.*¹²

A recenzió tehát végeredményben igaza is lehetne, hiszen megjelenését követően ez a kötet is – az összes többi könyvhöz hasonlóan („a könyveknek is megvan a maguk sorsa”) – önálló életre kelt. Vele ellentétben azonban úgy vélem, ha egy tudományos mű szakmai vitát vált ki, azzal éppenséggel hozzájárul a kérdések tisztázásához, és a recenzió szavaival élve, segít a konfliktusokat feloldani.

Garadnai nemegyszer önellentmondásba keveredik, és egymást kioltó elvárásokat fogalmaz meg a bevezető tanulmány kapcsán. Hol hosszúnak és szájbarágósnak tartja, hol pedig azt nehezményezi, hogy egy-egy témakörrel nem foglalkoztam részletesebben. Egyrészt megjegyzi: „*Nem könnyű feladat ugyanis hét oldalban tárgyilagosan összefoglalni a Vörös Hadsereg és a Szovjetunió politikájának 1917–1945 közötti történetét, a orosz-szovjet szakirodalom és az orosz nyelv ismeretének hiányában. Óhatatlanul is felmerül bennünk, hogy milyen mértékben van szükség általános köztörténeti tények részleges [!] ismertetésére egy ilyen témájú forráskiadványban.*”¹³ Két bekezdéssel lejjebb viszont már a következőket kifogásolja: „... a szerző, miközben kitér a Molotov–Ribbentrop paktumra, nem említi, hogy a Szovjetunió és Japán között 1941. április 13-án megkötött megnemtámadási szerződés, illetve dr. Richard Sorge szovjet kém 1941. szeptember 14-ei jelentése tette lehetővé Sztálin számára azt, hogy a Távoleletről friss csapatokat csoportosítson át Moszkva mellé, és így megnyerje a csatát, ami világháború [!] történetében fontos fordulópontra volt. Az orosz–szovjet geopolitikai érdekek említésre kerülnek Kolontári Attila munkája kapcsán, de meglátásom szerint nem kapnak kellő hangsúlyt...”¹⁴ Hibának rója fel azt is, hogy nem foglalkozom „a világháború és a háború utáni rendezés diplomáciatörténetével”, nem említem Balogh Sándor, Korom Mihály és mások munkáit. „Ezek hiányában, vagyis a nemzetközi összefüggések bemutatása nélkül – írja –, a tanulmány csak féloldalas lehet.”¹⁵ A következő oldalon viszont már újból a hosszúságot kifogásolja: „Nem tartom azonban szerencsésnek azt, ha egy bevezető tanulmány hosszan igyekszik »szájba rágni« a történeti háttérrel, mert így óhatatlanul is beleeshet a szerző abba a hibába, hogy a bevezető tanulmány »szécsúsúszik«, és nem jut elegendő hely (vagy betűkarakter) a források elemzésére, azok keletkezésének bemutatására.”¹⁶

¹² „Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947. *HVG*, 37. évf. 47. sz. 2015. november 21. 39. Vö. MURÁNYI GÁBOR: Lapmargó / A szovjetek bevonulása. *Könyv Guru*, 2016. január 13. http://konyv.guru/torvenyes_megszallas_szovjet_csapatok_magyarorszagon/

További recenziók, kisebb ismertetők: SZERBHORVÁTH GYÖRGY: Adalékok a szabadrablás és a szabad halálbüntetés magyarországi történetéhez. *Átlászó.hu*, 2015. május 15.

<http://szakirodalom.atlatszo.hu/2015/05/15/adalekok-a-szabadrablasi-es-a-szabad-halalbuntetes-magyarorszag-i-tortenetehez>. JOLSAI ANDRÁS: Az útbiztost elvitték. *168 óra. Közéleti hetilap*, 27. évf. 2015. 21. sz. 45. SOMOGYI MARCELL: Felszabadulás. *Heti Válasz*, 15. évf. 2015. 45. sz. 45. PERAGOVICS FERENC: „A lakosságot a katonaság teljesen kiélte”. <http://pera-graner.blogspot.hu/2015/05/a-lakossagot-katonasag-teljesen-kielte.html>.

¹³ GARADNAI, 2015. 67.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo. 68.

¹⁶ Uo. 69.

A recensens talán elkerülhette volna az önellentmondás csapdáját, ha figyelmesebben olvassa a bírált szöveget. Állításával ellentétben ugyanis a Vörös Hadsereg történetének nem hét oldalt, hanem mindössze két bekezdést szentelek. Ezt követően – a hazai és külföldi szakirodalom alapján – megpróbálom történelmi kontextusba helyezni a témát. Röviden összefoglalom a Szovjetunió második világháborús szerepvállalását és katonai győzelmének kihatásait (de nem „a Szovjetunió politikájának 1917–1945 közötti történetét”, ahogy azt a recensens állítja), megemlítve természetesen a magyar hadba lépést és annak következményeit is. A tanulmány további részeiben Magyarország és a térség szovjetizálásának kérdéseit, a historiográfiai előzményeket, a szovjet csapatok bejövetelének körülményeit, a megszállás/felszabadítás témakörét, végül az elkövetett atrocitásokat és a gazdasági károkozást tárgyalom. Véleményem szerint ugyanis történelmietlen a szovjet csapatok magyarországi tevékenységéről úgy írni, hogy közben nem vizsgáljuk meg az előzményeket, és nem teszünk fel néhány alapkérdést: miért jöttek be Magyarország területére, mit kerestek itt, mi volt *Sztálin*nak a térséggel kapcsolatos koncepciója, lehet-e beszélni felszabadításról, és ha igen, milyen értelemben? E fontos problémák felvetése nélkül nehezen értelmezhető a Vörös Hadsereg magyarországi jelenléte 1944–1947 között.

A recenzióban bírálatként fogalmazódik meg, hogy a kötet nem tartalmaz szovjet forrásokat. Ugyanakkor Garadnai is tisztában van azzal, hogy – mint írja – „*ezek felhasználásának lehetőségével kapcsolatban komoly kételyek merülnek fel bennünk.*”¹⁷ Egyértelműen fogalmazva, arról van szó, hogy a Vörös Hadsereg 1944–1945. évi magyarországi hadműveleteire vonatkozó iratok túlnyomó többségét Podolszkban, az Oroszországi Föderáció Védelmi Minisztériumának Központi Archívumában, a világ egyik legzártabb, leghierarchikusabb levéltárában őrzik. A téma további kutatásában valóban az jelentené az igazi áttörést, ha a jövőben magyarországi történészek, levéltárosok is hozzáférhetnének ehhez az iratanyaghoz. Egyelőre sajnos még nem tartunk itt.

Fontos kérdést vet fel Garadnai, amikor azt kifogásolja, hogy a kötet „*nyíltan a széles közönséget célozza meg, így a határ a tudományos szakkönyv és a tudományos-ismeretterjesztő könyv között elmosódik, ami zavart és ellentmondást eredményez.*”¹⁸ Véleménye szerint a forráskiadványok elsődlegesen a szakmai közönségnek szólnak, bár később megjegyzi: „*készíthetünk válogatást a gyerekeknek is!*”¹⁹ Való igaz, hogy a kötet, ha nem is a gyerekeknek, de nem csak szaktörténészeknek készült: amint azt az *Előszó*ban is jeleztem, a szélesebb olvasóközönség érdeklődését is fel szeretnénk volna kelteni. Hiszen egy hosszú évtizedekig tabunak számító és mind a mai napig viszonylag keveset kutatott témáról van szó, amely iránt manapság – pont a kibeszéletlensége miatt – élénk társadalmi érdeklődés mutatkozik. Éppen ezért nem gondolom, hogy ennek a tematikus forráskiadványnak kizárólag csak a szakmai közönséget: a tudományos kutatókat és az oktatókat kellett volna megcéloznia. Hiszen a kötet kiadója, a Magyar Nemzeti Levéltár deklarált célja, hogy a 21. század modern, szolgáltató közlevéltára legyen. Ennek egyik feltevéle pedig az, hogy nyitottnak mutakozzék a társadalmi igények iránt, és a lehető

¹⁷ Uo. 69–70.

¹⁸ Uo. 73.

¹⁹ Uo.

legmagasabb tudományos szinten elégítse ki azokat. Csak így remélhető, hogy az MNL tagintézményeiben őrzött felbecsülhetetlen értékű iratanyag széles körben ismertté válik, és ezáltal a szakma külső megítélése, társadalmi presztízse is jelentősen javulni fog.

A továbbiakban a recenzens által felvetett néhány „technikai” jellegű kérdésre kívánok reagálni. Bevallom, nem értem Garadnai álláspontját: helyesli-e az általam választott módszert, azaz a közölt dokumentumok tematikus, a témakörökön belül pedig kronologikus csoportosítását, vagy sem? Ezt írja ugyanis: „*Az öt fejezet kronológiailag minden esetben újra kezdődik, ami szerkesztői döntés kérdése, de így oblatlanul is előfordulhat, hogy egy-egy dokumentum akár több helyre is kerülhetne, ami a szubjektív érzetét keltheti az olvasóban, illetve a kronológiai újrakészítés zavarhatja az olvasót. Ez persze a szerzői–szerkesztői akarat kérdése. A válogatási szempontok sajátossága azonban inkább a tematikus megosztás jogoságát támasztja alá, ezen a fejezetek számának vagy a kronológiai határok szűkítésével lehet változtatni.*”²⁰ Zavaros gondolatmenet, amely nem segíti a tisztánlátást.

Ezt követően kifogásolja, hogy a források végén minden esetben a teljes jelzettel írom ki, nincs rövidítésjegyzék, és hiányolja a rövid életrajzi összefoglalókat is. Megjegyzi, hogy számos esetben tanácstalan, és nem tudja, a jegyzettel a szerkesztő mit akar közölni. Az összesen 1012 jegyzetből egyet emel ki: „*pl. az 574. sz. jegyzetnél találkoztunk Zöld Sándor nevével, de azt nem tudjuk meg, hogy ki volt ő, a neve miért került említésre.*”²¹ Itt ismét a figyelmesebb szövegolvasás szükségességét emelném ki, hiszen nem nehéz rájönni arra, hogy Zöld Sándor neve azért szerepel a 93. számú irat szerkesztői lábjegyzetében, mert a dokumentum szövege csak a betöltött tisztséget (Bihar vármege főispánja) említi, a tisztség viselőjének nevét nem. A lábjegyzet ezt pótolta. A jegyzetek valóban nem tartalmaznak életrajzokat, viszont – amint az *Előszó*ban is jeleztem – a segítségükkel korrigáltuk az iratokban előfordult nyilvánvaló tévedéseket vagy elírásokat, megadtuk az idegen szavak vagy mondatok magyar jelentését, utaltunk az olvashatatlan vagy a kihagyott szövegrészekre, szükség esetén pedig kiegészítő megjegyzésekkel láttuk el a dokumentumokat.²²

Garadnai kihangsúlyozza, hogy „*Magyarországon nincs elfogadott szabály a forrásközlésre vonatkozóan, vagyis számos eltérő koncepciójú könyv keletkezett. Ebből a szempontból nézve L. Balogh Béni munkája eltér az eddigi megszokott formáktól.*”²³ Eltekintve a szövegrészben rejlő logikai ellentmondástól (ti. ha számos eltérő koncepciójú könyv keletkezett, akkor melyik közülük a megszokott forma?), a recenzens első állítása igaz. Éppen ezért a jövőben ki kéne dolgozni a forráskiadás szabályaira vonatkozó szakmai ajánlásokat. Ez mindenképpen megkönnyítené a hasonló kiadványok szerkesztőinek dolgát.

Végezetül arról, hogy Garadnai írásának gyakran visszatérő, fontos eleme a történetész felelősségének kihangsúlyozása. Ez rendben van, hiszen a történésznek valóban

²⁰ Uo. 70.

²¹ Uo. 72.

²² A kötet szerkesztőjeként a legtöbb formai kérdésben (pl. a jegyzetek, hivatkozások használatának mikéntje) GYURGYÁK JÁNOS ajánlásait követtem. Lásd GYURGYÁK JÁNOS: *Szerzők és szerkesztők kézikönyve*. Második, átdolgozott kiadás. Bp., 2005. Osiris Kiadó /Osiris Kézikönyvek/.

²³ GARADNAI, 2015. 73.

„harag és elfogultság nélkül”²⁴ kell végeznie munkáját. Az viszont már elgondolkodtató, hogy „a” történész, szerkesztő felelőségének állandó hangsúlyozásával a recenzens – a fentiekén túlmenően is – burkolt bírálatot mond a vizsgált könyvről anélkül, hogy konkrétan utalna rá. A kritikának ez a része így csak sejtetések, sugalmazások révén jelenik meg, és az olvasónak kell eldöntenie, hogy az állítások kire és mire vonatkoznak. E módszer „előnye”, hogy ezáltal bizonyos esetekben elkerülhető a nyílt, egyértelmű állásfoglalás, amely pedig a recenziók esetében is elvárható volna. „Egy forráskiadvány elkészítése azonban – írja például Garadnai – nagy felelőség! A források kiválasztását komoly szakmai, módszertani alapismeretnek kell megelőznie, hiszen a válogatás egyben szelektálást is jelent. Egy jó forráskiadvány ugyanakkor bemutatja az adott történet teljességét, összetettségét és bonyolultságát, vagyis nem törekszik arra, hogy prekoncepciós alapokon a forrásokat történeti textusából kiszakítsa. Ez a munka sok részletezést, szaktudományos elmélyülést és konzultációt igényel, amit rövid idő alatt nem, vagy csak korlátozott eredményességgel lehet elvégezni.”²⁵ Megannyi fontos elvárás – általánosságban megfogalmazva.

Nem mindegy, állítja Garadnai, „hogy milyen színvonalú kiadványok jelennek meg, és azok mit üzennek a számunkra”²⁶ Hozzáteszem: az sem mindegy, ezekről milyen recenziókat írnak.

300 EZER CSEHSZLOVÁK ÁLLAMBIZTONSÁGI DOKUMENTUMOT TESZNEK KÖZZÉ AZ INTERNETEN

Az eBadatelná rendszerben elhelyezett dokumentumokat eddig csak az intézet központjában lévő számítógépeken keresztül lehetett kutatni, míg 2016 nyár végéig kísérleti jelleggel az intézetben kívüli számítógépekről is elérhetővé válnak a források. Tekintettel arra, hogy szenzitív dokumentumokról van szó, ezt a hozzáférés is szabályozni fogják. Minden érdeklődőnek először személyesen kell felkeresnie az ÚSTR prágai vagy brünni munkahelyét, ahol regisztrálnia kell magát. Miután személyazonosságát ellenőrizték és bejegyezték, megkapja a jelszót, amellyel beléphet a levéltári adatbankba

Az ÚSTR által kezelt levéltári anyagok összesen mintegy 17 kilométert tesznek ki, interneten keresztül az első körben mintegy 300 ezer oldalnyi dokumentum válik megtekinthetővé. Később ezt az anyagot tovább bővítik – mondta *Pavel Ryjáček*, az intézet szóvivője csütörtöki sajtótájékoztatóján Prágában. Ryjáček szerint az intézet lépése elsősorban a kutatóknak segít, most ugyanis azok a dokumentumok válnak széles körben könnyebben hozzáférhetővé, amelyek iránt a szakértők és a közvélemény leginkább érdeklődnek. Részleteket nem mondott, de úgy fogalmazott, hogy a hozzáférhetővé tett dokumentumokból jól kirajzolódik az egykori titkoszolgálatok működése és tevékenységi köre.

Svetlana Ptáčíková, a levéltár igazgatója később a honlapon közölte: hozzáférhető lesznek például a csehszlovák szövetségi belügyminiszter biztonsági kollégiuma üléseinek jegyzőkönyvei, a felderítés és az elhárítás helyzetjelentései, milyen biztonsági intézkedéseket fogantatosított az állambiztonság különféle rendkívüli események alkalmával, például *Klement Gottwald* első „munkáselnök” halála vagy a berlini fal építése alkalmával stb.

²⁴ Uo. 75.

²⁵ Uo. 73–74.

²⁶ Uo. 75.